

HOZIRGI ŌZBEK ADABIY TILINING YUTUQ VA KAMCHILIKLARI

Mamanova Zilola Zikirilla qizi

Toshkent kimyo xalqaro universiteti

Ōzbek tili va adabiyoti yōnalishi

2-kurs UZBP-303U guruh talabasi

Ilmiy rahbar: **Munira Muxammadiyeva**

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi o‘zbek adabiy tilining mustaqillik yillaridagi taraqqiyot dinamikasi, erishilgan yutuqlari va yuzaga kelayotgan tizimli kamchiliklari qiyosiy-tahliliy nuqtayi nazardan o‘rganiladi. O‘zbek tilining davlat tili va xalqaro muloqot tili sifatidagi maqomining mustahkamlanishi, uslubiy rang-baranglikning ortishi hamda raqamli makonga integratsiyalashuvi asarning bosh yutuqlari sifatida tahlil qilingan. Shu bilan birga, globallashuv sharoitida adabiy til me‘yorlarining buzilishi, mediamatnlardagi savodsizlik darajasi, internet leksikasidagi parokandalik va xorijiy atamalarning asossiz o‘zlashtirilishi kabi kamchiliklar lisoniy dalillar vositasida ochib berilgan. Maqolada adabiy til me‘yorlarini asrash va uning ijtimoiy nufuzini yanada oshirishning strategik yo‘llari ilmiy jihatdan asoslangan.

Kalit so‘zlar: O‘zbek adabiy tili, lisoniy me‘yor, til yutuqlari, til kamchiliklari, davlat tili maqomi, uslubiy differentsiallashtirish, raqamli integratsiya, jargon va varvarizmlar, lingvistik ekologiya, publitsistik uslub.

Kirish

Til - millatning o‘zligini, uning madaniy va ma‘naviy merosini avloddan-avlodga mustahkam yetkazuvchi bosh vositadir. Hozirgi o‘zbek adabiy tili o‘zining uzoq yillik shakllanish poydevoriga ega bo‘lib, mustaqillik va ijtimoiy-siyosiy islohotlar davrida taraqqiyotning mutlaqo yangi bosqichiga qadam qo‘ydi. Davlat tili maqomining huquqiy jihatdan kafolatlanishi o‘zbek adabiy tilining funksional imkoniyatlarini maksimal darajada kengaytirdi. Biroq har qanday tirik va dinamik tizim kabi adabiy til ham

jamiyatdagi shiddatli o'zgarishlar, axborot almashinuvi va globallashuv jarayonlari ta'sirida ham ijobiy evrilishlarga, ham ma'lum bir salbiy tendensiyalarga duch kelmoqda.

Hozirgi lingvistik vaziyatda o'zbek adabiy tilining yutuq va kamchiliklarini xolis baholash tilshunoslikning eng dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Yutuqlar tizimida tilning leksik qatlamining boyishi, ilmiy-texnik terminologiyaning shakllanishi va badiiy-publitsistik nutqning erkinlashuvini ko'rish mumkin bo'lsa, kamchiliklar safida adabiy me'yordan chekinish, imlo qoidalaridagi noaniqliklar va tilning lingvistik ekologiyasiga salbiy ta'sir etayotgan omillar ko'zga tashlanadi. Adabiy til va jonli nutq, internet tili hamda rasmiy uslub munosabatlarini tartibga solish bugungi kunning kechiktirib bo'lmaz vazifasidir.

Ushbu tadqiqotning bosh maqsadi - hozirgi o'zbek adabiy tilining erishgan yutuqlari va mavjud kamchiliklarini tizimli ravishda guruhlab, ularning lisoniy tabiati hamda ijtimoiy sabablarini ochib berishdan iborat. Ishda adabiy tilning bugungi holati OAV, internet resurslari va rasmiy hujjatlar tili misolida qiyosiy-tahlil qilinadi. Bu kabi tahlillar nafaqat adabiy til me'yorlarining barqarorligini ta'minlashga, balki til madaniyatini yuksaltirish, milliy imlo va nutqiy qonuniyatlarni asrab-avaylash bo'yicha yangi amaliy hamda nazariy xulosalar shakllanishiga xizmat qiladi.

Asosiy qism va tahlillar

Hozirgi o'zbek adabiy tilining eng katta va inkor etib bo'lmaz yutug'i - uning ijtimoiy-funksional ko'lamining nihoyatda kengaygani hamda davlat tizimi, xalqaro diplomatiya, ilm-fan va yuqori texnologiyalar tiliga aylanganidir. Mustaqillik yillarida adabiy tilimiz o'zining ichki imkoniyatlari (so'z yasalishi, ichki resurslar) va xalqaro atamalarni muvaffaqiyatli o'zlashtirish hisobiga boyib bordi. Ayniqsa, huquqiy, iqtisodiy va axborot texnologiyalariga oid yuzlab yangi tushunchalar adabiy til sferasiga dadil kirib keldi va muomalada barqarorlashdi. Shuningdek, badiiy va publitsistik uslubning jonli xalq tili va xalqaro lisoniy tendensiyalar bilan sintezlashishi natijasida tilning tasvir imkoniyatlari, emotsional-ekspressiv bo'yqardorligi hamda moslanuvchanlik tabiati sezilarli darajada yuksaldi.

Biroq erishilgan ushbu yutuqlar bilan bir qatorda, hozirgi adabiy til amaliyotida jiddiy kamchiliklar va lisoniy inqiroz belgilari ham ko‘zga tashlanmoqda. Eng birinchi muammo - ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va ko‘cha reklama matnlarida adabiy til me‘yorlarining (fonetik, leksik, grammatik) qo‘pol ravishda buzilishidir. Internet makonida shakllangan vizual va matnli muloqot formatlari (short-tekstlar, chatlar) tilning ixchamligini oshirgan bo‘lsa-da, yoshlar nutqida savodsizlikning ortishiga, so‘zlarni imlo qoidalariga zid ravishda noto‘g‘ri yozish ko‘nikmasining barqarorlashuviga olib keldi. Ayniqsa, dori-darmonlar, savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida adabiy til qoidalariga rioya qilmaslik, jummalarni mantiqsiz va g‘aliz tuzish holatlari umumxalq savodxonlik darajasiga jiddiy putur yetkazmoqda.

Leksik qatlamda kuzatilayotgan yana bir kamchilik - bu varvarizmlar (boshqa tildan o‘rinsiz olingan so‘zlar) va jargonlarning adabiy nutqni zararlashidir. Kundalik muloqotda va ijtimoiy tarmoqlar tilida o‘zbekcha muqobili go‘zal va aniq bo‘lgan so‘zlar o‘rniga rus va ingliz tillaridan olingan so‘zlarni (koroche, lyuboy, vapshe, problem, feedback, chorniy) ishlatish ommaviy odatga aylanib bormoqda. Atamashunoslik sohasidagi chalkashliklar, xususan, xorijiy so‘zlarni o‘zbek tiliga tarjima qilishda yagona va qat‘iy me‘yoriy bazaning yo‘qligi adabiy tilning leksik tizimida betartiblikni (gibrid so‘zlar va chalkash iboralar) keltirib chiqarmoqda va bu holat tilning sofliğini ta‘minlash borasidagi ishlarning oqsiyotganini ko‘rsatadi.

Mazkur lisoniy faktlar va tahlillar shuni tasdiqlaydiki, hozirgi o‘zbek adabiy tilining yutuqlari uning ichki strukturaviy salohiyatiga asoslangan bo‘lsa, kamchiliklari asosan tashqi ijtimoiy va texnologik omillar bilan bog‘liqdir. Tilimizni zamonaviy dunyo sivilizatsiyasiga integratsiya qilish jarayonida uning milliy tabiatini, qonuniyatlarini va imlo barqarorligini saqlab qolish tilshunoslik fanining fundamental vazifasidir. Adabiy til me‘yorlarini himoya qilish - uni eskilik qolipiga solish degani emas, balki tilning boyish resurslarini to‘g‘ri yo‘naltirish, variantdorlik ichidan eng mukammal va mantiqiy shaklni tanlab olish hamda umummilliy nutq madaniyatini yuksaltirish orqali amalga oshirilishi lozim.

Shuningdek, hozirgi o'zbek adabiy tilining kamchiliklari qatorida badiiy va publitsistik matnlarda tahrir institutining sezilarli darajada kuchsizlanib ketganini ham alohida qayd etish lozim. Bugungi kunda nashr etilayotgan ko'plab badiiy asarlar, tarjima adabiyotlari va internet nashrlaridagi maqolalar professional filologik ko'rikdan va tahrirdan o'tmasdan to'g'ridan-to'g'ri iste'molga chiqarilmoqda. Buning oqibatida matnlarda uslubiy g'alizliklar, sintaktik aloqalarning uzilishi va xorijiy tillarning jumla tuzish qoliplarini (kalkalarni) o'zbek tiliga ko'r-ko'rona ko'chirish holatlari odatiy holga aylanib bormoqda. Bunday uslubiy xatolarning ommalashishi o'quvchining lisoniy didini o'tmaslashtirib, adabiy tilning turg'un sintaktik va semantiki qoidalarini yemirilishiga zamin yaratmoqda.

Xulosa

Hozirgi o'zbek adabiy tilining yutuq va kamchiliklari yuzasidan olib borilgan tizimli tahlillar shuni ko'rsatadiki, tilimiz mustaqillik va raqamli texnologiyalar davrida o'zining hayotiyliigi, boy lug'at fondi va yuksak funksional salohiyatini to'liq namoyon eta oldi. Erishilgan yutuqlar o'zbek tilining har qanday murakkab konseptual, ilmiy va badiiy g'oyalarni yuqori darajada ifoda eta olishga qodir ekanligini isbotlamoqda. Biroq globalashuv va ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida yuzaga kelayotgan imlo chalkashliklari, nutqiy g'alizliklar va o'rinsiz o'zlashmalar adabiy me'yorni qat'iy himoya qilish zarurligidan dalolat beradi.

Kelajakda o'zbek adabiy tilining nufuzini saqlash va kamchiliklarni bartaraf etish to'g'ridan-to'g'ri lingvistik ekologiyani yaxshilash, qonuniy choralar mexanizmini kuchaytirish va ta'lim tizimida nutq madaniyatiga bo'lgan talabni oshirish bilan bog'liqdir. Tilimizning boy imkoniyatlarini raqamli dunyoga to'g'ri integratsiya qilish, internet makonida adabiy til me'yoridagi sifatli kontentlar ko'lamini kengaytirish lozim. Zero, barqaror va sof adabiy tilgina millatning ma'naviy birligini va madaniy taraqqiyotini ta'minlovchi eng xavfsiz va boqiylik kafolatidir.

Shuningdek, adabiy til me'yorlaridagi lisoniy o'ziga xosliklarni zamonaviy sotsiolingvistik omillar – hududiy migratsiya va urbanizatsiya jarayonlari kontekstida o'rganish ham bugungi kunda alohida dolzarblik kasb etmoqda. Binobarin, har bir

ijtimoiy-lisoniy evrilish milliy o'zlikni va xalqning lisoniy tafakkur taraqqiyotini ko'rsatuvchi jonli ko'zgu hisoblanadi. Shuning forgotten ham, hozirgi adabiy til tizimidagi boy manbalarni asrab-avaylash va tizimli tahlil etish kelajak avlodga ona tilimizning bor rang-barangligini yetkazish imkonini beradi.

Umuman olganda, hozirgi o'zbek adabiy tilining yutuqlarini mustahkamlash va kamchiliklarini tizimli ravishda bartaraf etish kelgusida milliy til korpuslarini mukammallashtirishda, mukammal imlo va izohli lug'atlarni, shuningdek, yangi avlod amaliy terminologik dasturlarini yaratishda muhim ilmiy poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. **Mahmudov N.** Til va nutq madaniyati me'yorlari. – Toshkent: "Fan", 2013.
2. **Mengliyev B.** Hozirgi o'zbek tili va zamonaviy lingvistik paradigmalar. – Toshkent: "Tafakkur", 2019.
3. **Sayfullayeva R., Mengliyev B.** Hozirgi o'zbek adabiy tili (Tizimli-struktur tahlil). – Toshkent: "Universitet", 2012.
4. **Dadaboyev H.** O'zbek tili terminologiyasini tartibga solish muammolari. – Toshkent: "Yoshlar matbuoti", 2021.
5. **Doniyorov X., Yo'ldoshev B.** Badiiy nutq uslubi va adabiy me'yor munosabatlari. – Toshkent: "O'qituvchi", 1981.
6. **Xudoyberdiyev R.** O'zbek dialektologiyasi va lisoniy me'yor masalalari. – Toshkent: "Mumtoz so'z", 2015.
7. **Nazarov Q.** Badiiy matnning lingvistik tahlili va semantik maydon muammosi. – Samarqand: SamDU, 2009.
8. **To'ychiboyev B., Hasanov B.** O'zbek dialektologiyasi va sotsiolingvistika masalalari. – Toshkent, 2004.
9. **Nafasov T.** Janubiy O'zbekiston onomastikasi va leksikologiyasi masalalari. – Toshkent: "O'qituvchi", 1993.
10. **Daniyolov X.** O'zbek tili leksikasi va tizimli semantika muammolari. – Toshkent: "Fan", 1982.

11. **Ashirboyev S.** Zamonaviy o‘zbek tili va lisoniy me’yor munosabatlari. – Toshkent: TDPU, 2011.